

Z mých vzpomínek

Chodská ulice

Jsou místa, která nesou stopy osudů lidí sobě blízkých. Kdyby se mohla proměnit v knihu, stala by se ságou. Pro moji rodinu je to ulice Chodská.

Počátkem října 1941 někdo důrazně zazvonil na zvonek u dveří našeho rodinného domku. Dveře byly prosklené malými čtvercovými tabulkami zrnitého skla. Přes ně bylo možné rozeznat jen siluetu přicházejících postav. Jedna tabulka byla rozbitá a v rohu zel malý otvor, který jsem používal jako kukátko, abych zjistil, kdo zvoní. Tím otvorem nepříjemně proudil chladný vzduch. Podíval jsem se otvorem i tehdy. Spatřil jsem německého důstojníka v rajtkách, černých holinkách, na brigadýrce s umrlčí lebkou a zkříženými hnáty. Na opasku měl černé pouzdro s velkou pistolí. Polekal jsem se a běžel z předsíně do kuchyně oznámit: „Jdou k nám němečtí vojáci“. Maminka, celá sinalá, šla otevřít. To, co pak následovalo, nezapomenu nikdy.

První dveře z předsíně vedly do obývacího pokoje, ve kterém jsme přijímali hosty. Byla tam velká knihovna, psací stůl, příborník, stůl, židle a gauč. V rohu žlutá kachlová kamna. Na psacím stole stála sádrová busta T. G. Masaryka. Prvním cílem běsnění těch nevítaných hostů se stala právě ta. Muž v koženém kabátě, s kloboukem na hlavě, ani se neobtěžoval si jej odložit, uchopil bustu a mrštil jí o zem, až střepy létaly. Uniformovaný po těch střepech šlapal. Co přitom vykřikovali, to nevím, neznal jsem tehdy německy, abych porozuměl. Ta scéna vyvolávala hrůzu. Stáli jsme s maminkou a sestrou a němě přihlíželi. Následovalo vysypávání zásuvek psacího stolu. Rodinné dokumenty, fotografie, všechno se vršilo na hromadu uprostřed místnosti. K dovršení všeho stejně dopadly i knihy z knihovny. Spoušť, hrůza a strach.

To nejhorší toho dne však přišlo až pak. Otce v domě nenašli, předali proto matce předvolání, aby se otec dostavil na gestapo. Večer se rodina sešla, otec, maminka, bratr a já se sestrou, pětiletá dvojčata. Nevzpomínám si na poslední večer s otcem v rodinném kruhu. Ze vzpomínek se mi vybavuje jen otec v objetí s maminkou a zaražený bratr, bylo mu tehdy 15 roků, jak němě zírá na scénu loučení. Bratr doprovázel otce na cestě do budovy gestapa, původně právnické fakulty, ve které tehdy gestapo sídlilo. Z vyprávění bratra vím, že šli Chodskou ulicí a chvílemi si tiskli ruce beze slov.

Chodská ulice se stala svědkem událostí ještě tragičtějších. Nastaly dny heydrichiády. Kruté dny německé odplaty za atentát na Reinharda Heydricha - německého policejního generála, obergruppenführera SS, od 27. září roku 1941 zastupujícího říšského protektora v Protektorátu Čechy a Morava. Po dni atentátu 17. května 1942 bylo vyhlášeno stanné právo. Během několika měsíců pak byli popraveni mnozí představitelé domácího odboje. Popravovalo se i v Brně.

Náš otec byl v té době vězněn v „policejní věznici“ – v lágru Pod Kaštany, v brněnské čtvrti Táboře. Chodívali jsme často odpoledne k věznici, kam vodívali otce pěšky z gestapa spolu s dalšími vězni pod eskortou příslušníků jednotek SS. Nejbližší cesta

k věznici vedla ulicí Chodskou. Tou jsme se i vracívali domů. Byly to smutné procházky, jejichž cílem bylo spatřit otce, alespoň na okamžik.

Jednou upoutaly naši pozornost salvy z pušek, které se nesly z Kaunicových kolejí, ty tehdy byly z Chodské ulice na dohled. „Co to je za rány?“ zeptal jsem se. Dodnes vidím zděšení ve tváři maminky. Po chvilce mlčení odpověděla: „To Němci popravují naše lidi.“ Cestou domů jsme počítali, kolik salv, kolik mrtvých bude. Za skupinovou salvou se ještě ozývaly jednotlivé, mnohem slabší výstřely. Později jsem pochopil, byly to „rány z milosti“.

Ta strašná scéna se den za dnem opakovala. Cestou k věznici jsme trnuli, zda ještě otce uvidíme. Pocit bezmoci a strachu si vybavuji dodnes.

Poslední vánoční dárek otci.

Vánoce roku 1942. Zima toho roku byla krutá, tak jako celý rok, který předcházela. Dosud se mi vybavují salvy popravčí čety z Kaunicových kolejí. Počítali jsme, kolik lidí ten den popravili.

Naděje a strach. Tak plynul den za dnem, až podzim přešel v zimu. Ten rok napadl sníh již na svatého Martina. A sněhu přibývalo. Přišel čas Vánoc. Vánoc s bohatou nadílkou sněhu. Mrzlo a mráz se vtíral do našeho příbytku, chudě vytápěného plechovými kamínky, ke komínu připojenými přes dvířka kuchyňského sporáku. Žili jsme jen v kuchyni. Všechny místnosti našeho rodinného domku byly promrzlé. Mráz vykresloval květy na oknech. Nebylo vidět ven. Ledové smutné království.

Žili jsme v hmotné nouzi, po zatčení otce bez finančních prostředků. Jen zřídka nám někdo tajně vhodil obálku s penězi do schránky. Podporovala nás i sestra Jelenka. Možná i další příbuzní. Nevím. Nezapomenu na to, jak jsme se sestrou vezli půl pytle uhlí na sáčkách, abychom mohli trochu zatopit.

A pak to přišlo. Vánoční dárek otci. Bylo třeba doručit ten dárek. Znali jsme cestu k bráně z ostnatého drátu. Doprovázeli jsme tam maminku každý druhý týden. Nosila čisté prádlo, někdy i balíček jídla, které jsme z našich přídělů a darů pro otce ušetřili. Balíčky se předávaly v cihlovém baráku, napravo před branou. Dozorci balíčky prohlíželi. Byli přísní. Měli jsme strach, strach a zase strach až do chvíle, kdy jsme to smutné místo opouštěli.

Tentokrát to bylo jinak. Byla řada na nás, na sestře a na mně. Tu noc před Vánocemi sloužil u brány esesák Matl. O tom se maminka dověděla, že není tak krutý jako ostatní. Nevím, co všechno ještě zjistila a domluvila, než nám řekla, že balíček ponese k bráně my po desáté hodině v noci a předáme strážnému, aby ho dal otci.

Z ulice Veveří, proti Tomášskému dvoru, vedla cesta, nenápadná cesta lemovaná křovisky. Ta cesta zářila do noci zatemněného města světlem reflektorů. Mrazivým světlem, které nevěstilo nic dobrého. Mrzlo, sníh pod nohama při každém kroku

křupal. Bylo to něco nepatřičného v tichu, které nás obklopovalo. Šli jsme s balíkem mezi sebou, dodávající si s každým krokem odvahy. Opakovali jsme si: „Das ist für unseren Vater.“ „Zum Weinachten für František Ryšánek.“ Tak nás to maminka naučila, abychom to řekli.

Napětí a strach s každým krokem sílily, až jsme dorazili k bráně. Byl tam muž ve vojenském kabátě, límec ohrnutý, podupával nohama obutýma do filcových zimních bot. Na hlavě přilba se znakem SS nad spánky, přes rameno puška zavěšená na řemenu. Pusto, prázdno, nikde ani živá duše. Nastalo ticho, než jsme ze sebe vypravili naučené věty. Strážný nereagoval. Jen se rozhlížel. Pak beze slova pootevřel bránu, převzal balík a krátce tlumeně křikl jméno otce. Zůstali jsme stát. Dodnes vidím otce, jak se objevil ve dveřích baráku, stojícího nedaleko brány. Vycítili jsme nejistotu otce, jeho strach, co bude následovat. Napětí přerušil tlumený pád balíku, hozeného esesákem otci k nohám.

„Herein.“ Křikl esesák. Otec zmizel za dveřmi. Ani nezamával. Jako by si přál, aby ta scéna plná strachu co nejrychleji skončila.

Odcházeli jsme s mrazením v zádech. Napětí mýjelo, tělo se roztřásl. Strach a mráz vykonaly své.

Po mnoha letech, při návštěvě koncentračního tábora v Osvětimi, místa, kde se skončila strastiplná cesta mého otce, jsem kdesi četl nápis:

Eintritt verboten.

Nach 22 Uhren

Schießen ohne Warnung.*

Dodnes nevím, zda i na naší cestě s posledním vánočním dárkem otci nebyla taková varování. Pravděpodobně ne. Přežili jsme.

Návrat nežádoucí

Nevím, proč беру do rukou ten tužkou psaný lístek s takovými rozpaky, proč ve mně vyvolává takový respekt, proč, když je to poslední česky psaný dopis mého tatínka, dopis na rozloučenou. Je to snad proto, že se v něm otec vyznává z obav, krutých obav o život? Nebo ten respekt pramení z nepatřičnosti tohoto intimního sdělení do současné doby, do doby, která ztratila smysl pro prosté lidství?

8. 1. 1943

Moje nejdražší Máňo, děti, příbuzní!

Dostalo se mi možnosti včas se připravit k odjezdu. Využívám ji k tomu, abych vám ještě jednou před odjezdem napsal. Odjedu zítra, asi ráno. Snad cílem mé cesty má být Dachau. Běru to ještě trochu s rezervou. Bylo by to neobyčejné štěstí, kterého by mi Bůh dopřál, neboť Dachau je prý nejlepším táborem. Jsem však duševně připravený i na Mauthausen, o kterém jsem Tě již informoval. V každém případě chci být statečný a vydržet za všech okolností, nyní, kdy se již zřejmě rýsuje

před námi vrchol. Musíš být i Ty, Drahoušku můj, statečná! Půjdu-li do Dachau, máme za mnoho co děkovat p. Z., budu mu říkat p. Hrnčíř. Dělal, co se dalo. Dnes jsem Ti jeho prostřednictvím poslal snubní prsten, protože všude v lágrech se odebere, kdo ví, kde bych se s ním sešel.... Když budu tam, nedělejte žádné intervence, aby to nezhoršilo situaci. Kdybych si však přál nějakého zákroku, budu psát o loutkovém divadle.

Máňo, před několika dny jsem Ti poslal svůj obrázek jako novoroční dárek. Z toho, žes byla včera večer u brány, soudím, žes jej obdržela. Já jsem kromě včerejšího balíku dostal i balík poštou. Jídla na cestu mám dost, asi je všechno nebudu moci vzít sebou. Za poslední dobu jsem, myslím, přibral na váze. Proč jsem byl v poslední době vyřazen z práce, to jsem se nedopátral. Snad mě podezírali, že se nějak dorozumíme s mým komplicem – uč. Bednářem, který byl nedávno zatčen. Ty jej neznáš – asi jsi s ním nikdy nemluvila. Není to však pravda, že bych se s ním býval pokoušel dorozumět. – Možná, že půjdu s celou tou skupinou k soudu z koncentráku. Ať jakkoli, buď o mne bez obav. Lpím-li na životě, ne ani pro sebe, ale pro vás, které mám tak nesmírně rád. Budu o ten holý život bojovat za všech okolností a posiluji se kromě toho nadějí, že možná zima to vše zlomí a jaro přinese rozhodnutí a nám všem kýžený návrat domů. ... Končím tento dopis srdečnými pozdravy všem našim příbuzným a známým. Vás moji drazí v duchu objímám a líbám. Denně prosím Boha, aby vás ochránil. Snad vyslyší naše prosby, zůstane nám milostiv a neopustí nás. Do jeho všemohoucích rukou skládám v pokorné důvěře svůj i váš osud. Věřím neochvějně v šťastný svůj návrat a shledanou s vámi všemi ve zdraví. Těším se na něj vyzbrojen trpělivostí a pokorou. S tím Tě Máňo a děti vroucně líbám. Váš tat'ka.

Místo dopisu z Dachau nám pošta doručila toto oznámení:

Konzentrationslager Auschwitz Verwaltung

Abt.: G. E. D.

Rysanek Franz

Geb. 3. 8. 96

Häftling: 96943^{o)}*

Nastaly dny strachu i chtěné naděje. Dny, kdy se nejistota měnila v zoufalství. Nadějí vzbuzovaly německy psané korespondenční lístky, které nás ujišťovaly, že se otci daří dobře a že je zdrav. Obsahovaly důrazné výzvy, aby naše dopisy byly psány v němčině. Přinášely i podezření svou stereotypností a absencí jakýchkoli dalších informací. Byly však dokladem, že otec ještě žije. Konečně přišel krátký dopis psaný německy na předtištěném formuláři. Byl datován 9. 5. 1943. Tehdy jsme netušili, že je to poslední otcův dopis, psaný 14 dní před smrtí.

Meine Teuersten, ich grüße und küsse Dich herztlichts. Es gibt mir gut und bin gesund.....^{o)}

Za čtrnáct dní doručil pošťák telegram:

Franz Rysanek, geb, 3. 5. 1896 in Pojdom, ist am 23. 5. 1943 um 0930 Uhr an Lungentuberkulose im H. Krankenbau im KL Auschwitz verstorben.

Die Sterbeurkunde ist beim Statendesamt Auschwitz erhältlich.^{o)}

Byli jsme zmateni. Nevěřili jsme, že je to možné. Bylo to nad lidské chápání. Ta lež, ta licoměrnost, to pohrdání. Necháпали jsme německý systém byrokratické

dokonalosti, o kterém nás měly přesvědčit i následující dny. Pošta nám doručila balík s otcovým šatstvem, ve kterém byl do koncentračního tábora transportován. Svršky doprovázel na stroji psaný seznam věcí. Nezbylo nám, než se smířit se skutečností. Nastalo období smutku, matka v černém oblečení, my děti se smutečnými páskami na rukávech. Úmrtní oznámení, zádušní mše. Projevy účasti. Nikde nesměla padnout slova „koncentrační tábor Auschwitz“.

Zůstal ještě jeden dokument té hrůzné doby. Otcova poslední fotografie v trestaneckém oblečení. Fotografie vězně po nástupu do koncentračního tábora. Ánfas, profil, poloprofil. Ánfas a profil bez baretu, poloprofil v baretu. To podstatné na fotografii jsou otcovy oči. Ještě vzdorující, avšak již pohled naplněný hrůzou.

Až po válce, ze svědectví spoluvězně, který přežil, jsme se dozvěděli, co té fotografii předcházelo. Sprcha, holení hlavy i všeho ochlupení, tetování čísla na předloktí a apel v mrazu pod širým nebem ve vězeňském oblečení z lněného plátna. Nohy v onucích, místo bot dřeváky. To vše provázené křikem dozorců a bitím. Mnohem později, při rekapitulaci vzpomínek, jsem pochopil výraz v otcových očích.

Z vyprávění spoluvězně vím, co následovalo. Hlad, těžká práce dvanáct hodin denně. Ubytování v přečpaných barácích. Spaní na holé pryčně, namačkání jeden na druhého. Na každém kroku všudypřítomná smrt. Lidé umírali v noci na barácích, padali vysílením při práci i na apelech. Z krematorií se bez přestání valil dým ze spalovaných mrtvol. Vězni podléhali nemocem. Nikdo však nešel na ošetření do nemocničního baráku. Vědělo se, že kdo tam do týdne nezemře, jde do selekce a většinou na smrt do plynové komory. Vysíleného otce při cestě do práce spoluvězni podpírali. Vydržel čtyři měsíce. To bylo o měsíc víc, než byla průměrná doba přežití.

Tak jsem pochopil, co to byl německý nacismus. Běsnění zfanatizovaných lidí, kterým vtloukli do hlav nadřazenost nad ostatními. Tak jsem pochopil, co byl ortel „Rückkehr unerwünscht“ - Návrat nežádoucí.

Letecký souboj

Náletů v Brně přibývalo. Od jihu se k našemu městu blížila frontová linie. Chystali jsme se na boje v ulicích. Uvědomovali jsme si, že tímto očištěním ještě musíme projít, než se dočkáme konce války.

Maminka organizovala zabezpečovací práce. Zděný kurník v našem rodinném domku nechala zedníkem upravit na nenápadnou skryš. Do té jsme snášeli cennější předměty a ukládali je do dřevěných okovaných truhel. Jedna truhla byla určena pro knihy. Šatstvo a prádlo byly v kufrech. I koberce jsme tam uložili. Ke dvířkům skryše, přístupným z prádelny, byl přisunut regál s policemi naplněnými neprodanými čísly časopisu Tělesná výchova mládeže, časopisu, jehož vydavatelem byl před válkou můj otec.

Maminka nechala stolařem vyztužit strop prádelny, ve které tak vznikl kryt. Sklepní okénka byla zazděna. Vnitřní křídla kazetových oken z celého domku jsme snesli do sklepa, abychom je chránili před rozbitím. Měla provizorně nahradit případně rozbitá vnější okna. Vyprázdněné skříně a knihovny jsme obrátili čelem ke zdem, abychom je chránili před zásahem.

Nejtěžší práce ležely na mně. Zůstali jsme se sestrou a maminkou sami. Osmnáctiletý bratr byl v totálním nasazení v Klatovech. Jeden strýček, povoláním vrchní číšník, byl nasazen v bavorském Ingolstadtu, kde pracoval ve zbrojovce jako soustružník. Druhý strýček, poštovní úředník, po smrti otce můj poručník, měl pravděpodobně jiné starosti, v našem domku se neukázal.

Chystali jsme si i skromné zásoby potravin. Mouku jsme měli v moučné truhle na půdě. Otec ještě před válkou nakoupil dva pytle mouky. I koncem války byl ještě zbytek v zásobě. Z mouky maminka někdy zadělávala na chleba, pro přilepšenou. Pekl ho pekař Bešter, kterému jsme nosili syrové bochníky v slaměných ošatkách. Matka krájela krajíce chleba na kostičky, ty pak pražila na pánvici a skladovala v plátěných sáčcích. Dodnes si vybavuji jejich chuť. Měli jsme i zásobu vepřového sádla a škvarkové pomazánky z pomoci, kterou nám poskytovala sestra Jelenka z Klatov. Byla ženou zvěrolékaře. V její rodině ani za války nebyla nouze. V zásobě byly samozřejmě i brambory, uložené ve sklípku vedle prádelny. Vařit maminka plánovala v prádelním kotli, kdyby došlo k přerušení dodávky svítiplynu. Byli jsme tedy na přicházející bojovou frontu připraveni.

Všechno se však odehrálo jinak. Nevzpomínám si, jaký impuls vyvolal v mamince paniku. Možná nálet na Brno 12. dubna. Nevím. Když se dozvěděla, že se rodina mého kamaráda a spolužáka Jarka připravuje k odchodu z Brna, vyslala mě domluvit, aby nás vzali s sebou. Dodnes zažívám ten strašný pocit žadonícího chlapce i váhání Jarkova otce než přivolil, abychom se přidali. Tak bylo rozhodnuto, že prožijeme poslední dny války v Lelekovicích, kde Jarkův otec měl malý rodný statek, ve kterém hospodařil jeho svobodný bratr spolu s Jarkovou babičkou.

Obec obsadila německá armáda - ustupující divize generála Schörnera. Do statku, ve kterém jsme žili, byl umístěn skříňový nákladní automobil spojařů a několik vojáků. Automobil zaparkovali v průjezdu, vojáci se ubytovali ve stodole. Tyto okolnosti rozhodně ke klidu nepřispívaly i když se k nám vojáci, tušící blížící se konec války,

nijak zjevně nepřátelsky nechovali. Jeden z vojáků mluvil lámanou češtinou. Moje maminka mluvila dobře německy, takže komunikace s vojáky nebyla poznamenána závažnou jazykovou bariérou.

Vzpomínám si, jak vojáci obdrželi noviny se zprávou o smrti Adolfa Hitlera. Nedávali na sobě znát ani zklamání, ani radost. Bylo však zřejmé, že si uvědomují blížící se konec. Měli velký strach ze zajetí. Věděli, že už nestihnou přesun k západní frontě, aby se stali zajatci západních spojenců. Čekalo je zajetí v Sovětském svazu a z toho měli hrůzu.

Jednou němečtí vojáci ubytovaní na statku požádali moji maminku, zda by jim někdo neupekla moučník. Sami přinesli mouku a cukr. Ženy na statku se slitovaly. Upekly mřížkový moučník s rybízovou marmeládou. My děti jsme se dívaly, jak si vojáci pochutnávají.

Strach. I my jsme měli strach. Donesly se k nám zprávy o řádění ustupujících oddílů SS. Později jsme se dozvěděli o masakru ve Velkém Meziříčí, kde popravili desítky lidí. I v Brně Němci popravovali ještě 21. dubna, tedy pět dní před osvobozením města. Patnáct lidí tak skončilo svůj život na medlánecké střelnici. To jsou fakta, která svědčí o atmosféře posledních dnů války, permanentního strachu vyvolávaného všudypřítomným násilím.

Strach a nejistota pramenící z přítomnosti německých vojáků vyburcovala lelekovické muže k hledání většího bezpečí pro rodiny. Rozhodli se, že v lese vybudují zemljanky, kam se v nejvyšší nouzi uchýlíme. Denně odcházeli k výkopům mimo obec.

Jednou, nevím už proč, se obě rodiny vypravily k zemljankám. Stoupali jsme svahem za obec. Od okraje lesa nás dělilo snad sto metrů, když jsme uslyšeli rachot leteckých motorů. Než jsme se nadáli, začaly kolem padat nábojnice z leteckých kulometů. Nad našimi hlavami se odehrával letecký souboj. Otec Jarka zavelel zalehnout a krýt si hlavy dekami, které jsme si nesli s sebou. Mně zvědavost nedala. Zůstal jsem klečet s pohledem upřeným k obloze. Trvalo to jen okamžik, když přede mne dopadla nábojnice. Zase jednou jsem byl velmi blízko smrti. Přežil jsem. Dodnes tu nábojnici vidím. Mosaznou, naleštěnou krasavici.

Až souboj ustal, došli jsme k zemljankám. Do konce války jsme je nepoužili. Nevím už proč. Události se odvíjely jinak.

Osvobození

Konec války nepřicházel. Brno již bylo osvobozeno, v Lelekovicích jsme však stále zůstávali v područí německého vojska. Noc z 8. na 9. května byla dramatická. Němci vybudovali na Plástkách, planině na kopci nad obcí směrem k Brnu, palebné postavení těžkých děl. Dodnes jsou v terénu na okraji lesa patrná tehdejší palebná postavení. Odtud měli Němci město Brno jako na dlani. Řízení z rozhledny na Babím Lomu, tehdy dřevěné stavby, zahájili odstřelování města. Rusové odpovídali. Několik granátů zasáhlo obec. Proto otec Jarka rozhodl přemístit obě rodiny a babičku do sklepa vytesaného ve skále, do stínu dělostřelecké palby. Tam jsme trávili poslední noc války. Kanonáda byla slyšitelná i tam, avšak přece jen jsme se cítili bezpečněji. Tu noc jsme nespali, jen podřimovali v sedě na otýpkách slámy.

Najednou palba utichla. Muži se vyšli podívat, co se děje. Vrátili se s radostnou zprávou, že Němci odtáhli. Sebrali jsme se a vraceli do statku. Bylo pozdní ráno, slunný den. Kvetly šeříky a na některých domech vlály československé prapory. To je jediné, co jsem si uchoval v paměti. Přece však ještě něco, rozbité zárubně vrat, poslední pozdrav německých vojáků, kteří zřejmě nakvap odjížděli.

Po chvíli začali procházet obcí vojáci v neznámých uniformách. Šli jsme je pozdravit. Byli to vojáci Rumunské armády. Procházeli velmi zvolna. Stále ve střehu. Dodnes vidím tvář jednoho z nich. Bledý obličej, vyčerpaný výraz po nočním boji. Jen nepatrný úsměv vypovídal o pocitu, který jen nesměle odrážel vědomí konce války. Žádný jásot, žádná gestikulace, jen pocit úlevy se zračil z těch lidí. Teprve odpoledne, když jsme se vraceli přes Jehnice domů, jsem spatřil obraz války. Teprve později jsem pochopil co ti lidé, naši osvoboditelé, museli prožít.

Návrat. Bylo rozhodnuto. Maminka obstarala malý čtyřkolový vozík, dětský žebříňáček. Na ten jsme naložili své věci, hlavně peřiny, které jsme měli s sebou. Sestra tam uložila i krásnou panenku v peřince, se kterou si tak ráda hrála. Dala jí jméno Alenka, po sobě. Vydali jsme se na cestu.

Šli jsme směrem na Vranov, na křižovatce v Babím dole jsme odbočili na Jehnice. Stoupali jsme serpentinou na Plásky. Zde se otevřel pravý obraz války. Rozstřílená děla, krátery po výbuších, mrtví koně. Mrtvé vojáky už pravděpodobně stačili odvézt.

V Jehnicích nás čekal skličující obraz. Ve strouze na návsi ležel mrtvý velbloud. Mlhavě si vzpomínám, že i mrtvého tygra jsme zahlédli. Byla to zvířata z cirkusu, který zde měl přestát boje. Zvířata v klecích byla výbuchy a detonacemi tak vyplašená, že si otevřela cestu z klecí? Nebo je snad v zoufalství vypustili cirkusáci, nebo někdo jiný? Ustupující němečtí vojáci? To se již nikdy nedozvím. Obraz mrtvých zvířat mi zůstal v paměti.

V návratu jsme pokračovali silnicí do Mokré Hory a dál do Řečkovic. Tam jsem spatřil první vojáky Rudé armády. Ještě dnes vidím vojáka v obnošené prošívané blůze. Měl tvář, kterou jsem dosud nespátřil. Maminka mi řekla, že je to mongol. Dnes vím, že to byl voják někde ze středoasijských republik Sovětského svazu. Na první pohled žádný hrdina. Teprve dnes si však dokážu představit, co musel prožít. Měl štěstí, přežil. Tisíce jiných to štěstí nemělo.

V Brně padlé pohřbívali na místě, kde padli, na kraji chodníků v parcích uprostřed města. Nedokázal jsem to pochopit. Maminka měla jednoduché vysvětlení: „Tak to je válka“.

Vzpomínám, jak později ty nebožáky exhumovali. Tu strašnou práci vykonávali muži oblečení v gumových kombinézách, s maskami na hlavě s gumovými rukavicemi na ruce. Dávali je do dřevěných prkenných rakví a pohřbívali na vyhrazených místech. Dodnes tam leží, v Králově Poli v Kadetce, v Řečkovících u Zámečku. Exhumací jsem byl očitým svědkem, z klukovské zvědavosti. Z vnitřního města exhumované převezení na Centrální hřbitov. Tam leží, daleko od domova, daleko od příbuzných, dodnes.

Cestou z válečného útočiště v Lelekovicích jsme potkávali další neobvyklé věci. Dodnes vidím drát troleje pouliční tramvajové dráhy, jak visí a koncem se dotýká vozovky. Dodnes si vybavuji vyhořelý tank na křižovatce ulice Dlouhé a Reissigovy. Vidím i hrob tankisty u chodníku na protější straně ulice. Vzpomínám na fasády domů poškozené projektily pušek a automatů. Vidím zásahy dělostřelecké palby na domech. I sousední dům našeho rodinného domku na Tyršově ulici měl zásah. Pár metrů od okna naší ložnice.

Kráčeli jsme domů s netrpělivým očekáváním, co se stalo s naším domkem. Spadl z nás balvan úzkosti, když jsme spatřili, že náš domek stojí, bez zásahu. Jen dveře do domu byly vypáčené a několik oken rozbitých. Na podlahách pokojů s rozbitými okny se válely střeby a prach z omítek. K našemu údivu z kohoutků tekla voda. Byli jsme doma. Byl konec války.

Když jsme vynášeli věci z vozíku, našla sestra peřinku panenky prázdnou. Panenku Alenku jsme někde cestou vytratil. Sestra ji oplakala.

Dnes si uvědomuji, že to znamenalo návrat k lidskému bytí. Skončila doba, kdy se denně oplakávali mrtví lidé. Lidé, kteří tak moc chtěli žít, museli však zemřít. Taková byla válka. Tak prostý byl pro nás předěl války a znovuzrození, předěl smrti a života.

Zajatci

Dny po skončení druhé světové války byly neobvyklé. Nemohu podávat osobní svědectví o odsunech Němců z Brna. Dobře však vím, že v Brně žila spousta Němců exponovaných ve správních, policejních a vojenských funkcích, příslušníků Gestapa i jednotek SS, Němců fanaticky oddaných nacismu. Sám jsem zažil jejich vztah k nám Čechům. Byli jsme pro ně „Untermenschen“ a dávali nám to pořádně znát.

V šesti letech surové německé okupace rostla v Češích nenávist. Ani my kluci jsme nebyli výjimkou. Nezapomenu, jak jsme zbili chlapce v uniformě Hitlerjugend, shodou okolností pocházejícího ze smíšeného manželství Čecha s Němkou a našeho budoucího spolužáka, neboť otec toho chlapce se po válce rozvedl a matka odešla v odsunu. Dnes nepochybuji o tom, že to bylo právě smíšené manželství rodičů postiženého, co nás zachránilo před tvrdou represí.

Nenávist v nás narůstala s každou zprávou o smrti blízkého, z každého aktu represe, jakým bylo například totální nasazení v Německu, které postihlo otce a živitele mnohých rodin.

Vzpomínám si, jak jsem šel s matkou po chodníku a kolem ulic pochodovala jednotka v čele se standartou. „Mütze nieder!“ křikl na mě kolemjdoucí Němec. Maminka mi rychle stáhla čepici. Nezapomenu nikdy víření bubínků a jekot píšťal při provokativních pochodech Hitlerjugend ulicemi.

Po válce se karta obrátila. Nadřazenost Němců, zpupnost a pohrdání námi, to všechno zmizelo, stejně tak jako příslušníci SS a Hitlerjugend. Jen němečtí vojáci ještě zůstávali. Byli však jiní, byli z nich zajatci.

V areálu Vysoké školy veterinární a z přilehlých kasáren vznikl zajatecký tábor. Pohltit i ulici Chodskou. V zajateckém táboře, jak jsem se později dozvěděl, byly desítky tisíc zajatců. Chodili jsme se na ně dívat. Přes plot z ulice Dobrovského a k bráně do areálu, k té bráně, která je dosud branou, dnes do areálu Veterinární a farmaceutické univerzity.

Vojáci, které jsme při vstupu do tábora spatřili, byli zbídačení dlouhým pochodem. Někteří se opožďovali za vlekoucím se útvarem. Nikdo jim nepomohl. Někteří se opírali o provizorně vyrobené hole. Hole museli při vstupu do tábora odložit. Stále vidím hromadu odložených holí. Mnohým chyběly součásti výstroje, dokonce i boty někteří neměli. Nohy měli omotané hadrami. Nesli si jen polní misky. Byl na ně skličující pohled. Chápal jsem již tehdy, že jejich zájem se zúžil na jediné, přežít. Při tom pohledu se nenávist ve mně vytratila. Bylo mně jich líto.

Projev nenávisti vůči Němcům, poněkud jiné nenávisti, ke mně dospěl v osobě mého bratránka, o mnoho let staršího, který během války působil v Praze jako úředník v obchodní firmě. Rád se stylizoval do drsného muže. Nezapomenu, jak se chlubil svými úspěchy v boxu, kolika KO vyprovodil soupeře. Dokázal stisknout ruku tak, že se do očí draly slzy bolesti. Když sednul ke klavíru, všichni trnuli, aby z nástroje nezbyla hromádka třísek. Po válce přijel v khaki uniformě příslušníka Revolučních gard. Na mě v uniformě Afrikakorps Rommelovy armády, kterými byli gardisté

vystrojeni, působil komicky. Nesměl jsem však na sobě nic znát, jinak bych těžce pocítil jeho fyzickou převahu.

Nikdy nezapomenu, jak se chlubil kopanci do zadků žen bývalých příslušníků SS, které jen v kombiné musely rozebírat dlažební kostky pražských barikád. To jsem nechápal. Nechápal jsem tu surovost. Byla mně cizí. Tato vzpomínka ve mně zůstala vryta a nic pro ospravedlnění té surovosti nepřineslo ani to, že bratránek byl v roce 1951 zastřelen v ostnatých drátech lágru v Horním Slavkově u Jáchymova strážným, který ho k drátům poslal. Ale to již byla jiná doba, ve které jednu starou nenávist nahradila nenávist jiná, nová.

Rudoarmějci

Válka, druhá světová válka se stala minulostí. Vlastně ne tak docela. Všude zůstávaly přítomné připomínky války, poškozené domy, cesty, mosty. Zůstávala i dříve bojující vojska, němečtí zajatci a Rudá armáda.

Zůstával i nedostatek potravin, řešený přidělovým systémem, nákupem potravin vázaným na potravinové poukázky, potravinové lístky. Byli jsme hubení. Mně trčely z hlavy jen velké odstávající uši a z válenek párátko, to byly mé nohy. Dodnes mám fotografii, která o tom vypovídá. Proto se maminka rozhodla řešit potravinovou situaci rodiny. Vypravila se s námi do Rajhradic, vesnice nedaleko Brna, kde jako mladá učitelka působila na místní obecné škole. Bydlela tehdy naproti škole v rodině kováře. Rodina si maminku velmi oblíbila. Maminka s nimi udržovala i za války kontakty.

Do Rajhradic jsme jeli přes Rajhrad. Nejprve vlakem a z Rajhradu pěšky kolem Rajhradského kláštera. Když jsme tudy tenkrát procházeli, otevřel se před námi nezvyklý obraz. V parku a pod stromořadím kolem kláštera bylo polní ležení rudoarmějců. Nezbyvalo nám, než tím ležením projít. Dodnes vidím stany, koně, mnoho koní, polní kuchyni, malé stádo krav, hromady sena. Dodnes vidím rudoarmějce, jak posedávají u ohňů. Někteří prali osobní prádlo. Byli tam nejen muži, nýbrž i ženy. To mě překvapilo. S tím jsem se dosud mezi vojáky neseťkal. Prošli jsme ležením, nikdo si nás nevšímal. Stejně však ten zážitek byl spojen s jakousi nejistotou. Maminka nám poručila, abychom si nikoho nevšíмали a držela nás za ruce.

Ty obavy byly horší, když jsme se večer, už po setmění, vraceli zpět. Obraz ležení byl čarovnější, světlo ohňů prodlužovalo stíny stanů i pohybujících se lidí. Při vstupu do ležení stála stráž, voják s puškou na rameni. Nevzbudili jsme však žádnou pozornost, přesto jsme byli rádi, že je ten nezvyklý zážitek za námi.

Mám další vzpomínku na blízké setkání s rudoarmějci. Lépe řečeno s rudoarmějcem. Bylo nedělní odpoledne a my jsme s maminkou vyrazili na vycházku do lesa. V paměti mám obraz rudoarmějce, který se k nám po cestě blíží. Polekal jsem se, když voják ozbrojený puškou, kterou nesl ledabyle za zády, pušku uchopil do pohotovostní polohy a zasunul uzávěrem náboj do nábojové komory. Cítil jsem,

že i maminka má strach. O to větší bylo překvapení, když nás ten voják při míjení pozdravil. Šli jsme dál, přece však s mrazením v zádech.

Ještě jednou jsem se osobně setkal s rudoarmějcem. Na ulici Dlouhé zůstal po bojích vyhořelý tank, tank s rudou hvězdou. Nám klukům to nedalo, něco nás ponoukalo ten tank prozkoumat. Vzpomínám, jak jsme na tank vylezli a pokoušeli se zvednout poklop věže. Nešlo to. V tom okamžiku šel kolem rudoarmějec. Vzpomínám, jak na nás zakřičel. Polekali jsme se a slezli dolů.

Nechápali jsme, proč byl ten kolemjdoucí rudoarmějec na nás tak zlý. Tehdy jsme nechápali, že v tom tanku přišli o život mladí chlapci. Nechápali jsme, že uvnitř mohou být zlomky pozůstatků jejich shořelých těl. To chápu až dnes.

Jak nám otrnulo

Pamatuji dobu, kdy mezi Královým Polem a Žabovřeskami byla pole, jen pole. V těch polích stála Oratoř, kostelíček ve stylu americké modlitebny. Pro nás kluky zajímavý tím, že ke kostelu patřilo hřiště a na něm hrávali s kluky fotbal kněží v kutnách, Salesiáni, kteří kostel spravovali a věnovali se i výchově mládeže. Kostel v padesátých letech dvacátého století zanikl, lépe řečeno „byl zaniknut“. Dnes na tom místě stojí kostel nový a působí tam Salesiánské středisko mládeže.

Mé vzpomínky se však ubírají jiným směrem. Koncem druhé světové války byla pole kolem Oratoře přeměněna na obrannou linii se spleť zákopů a lehkých, v zemi vyhrabaných bunkrů. Po válce do jednoho z nich snesli munici, náboje do pušek, automatů, světlice, náboje do děl a nevím, co ještě. Všechno tam leželo na hromadě. Ten bunkr se stal cílem našich dobrodružných výprav a zdrojem nebezpečných hraček, hraček pro hru se smrtí.

Nemohu si to vysvětlit jinak, než že genom mužů obsahuje informaci sdílenou generacemi, informaci o nezbytnosti boje, informaci kódující zvláštní vztah, pozitivní vztah ke zbraním a všemu, čím se dá zabít. Dnes to pozoruji na svých vnucích. Stejní jsme byli před desítkami let my v klukovském věku.

Měli jsme za sebou bezprostřední zkušenosti z války, nedávno prožívaný strach ze smrti, působivá setkání se smrtí, setkání s lidským utrpením. Jako by tyto zkušenosti byly nepodstatné, když se otevřela možnost opatřit si zbraň, střelivo, hrát si s nimi, hrát si se smrtí.

Do toho bunkru jsme podnikali výpravy a odtud jsme si nosili náboje. Jednou jsme odnesli dokonce i dělostřelecký granát. Měl jsem odtud i korpus pušky, bez závěru, avšak ten jsem si opatřil později odjinud. Z toho střepu se dalo střílet. Byl jsem „rozumný“. Střílel jsem jen slepými náboji, které jsem si také, nevím už odkud, opatřil. Dodnes vidím fialové projektily těch nábojů, projektily, které nezabíjely.

Nejprve jsme však naše střelecké zkušenosti získávali jinak. Náboje do pušek jsme zbavovali projektilů vyvikláním, střelný prach jsme vysypali a takto upravenými, „bezpečnými“ náboji jsme pak stříleli. Rozbuška udělala ránu a o to nám tehdy šlo. Střelný prach sesypaný na hromádky jsme zapalovali. Nebo, jak si vzpomínám, jsme za střelného prachu vysypali cestičku, která tak posloužila jako doutnák, když jsme na konec umístili „fosforovou“ destičku. Ta zazářila po odpálení pronikavým světlem. Používali jsme i obsah světlic. To byly ohňostroje!

Největší dobrodružství jsme zažili při demontáži dělostřeleckého granátu. Po vyviklání projektilu jsme uvnitř našli plátěné sáčky, jeden se sypkým střelným prachem, druhý se střelným prachem ve tvaru dutých tyčinek. To bylo něco. Když se tyčinka zapálila, proměnila se v raketu, ovšem v raketu s neřízeným letem. Před ní, letící hořící, jsme uskakovali, až dohořela nebo odletěla někam mimo náš dosah. Dnes nechápu, že jsme ta dobrodružství přežili, že jsme nic nezapálili.

Měli jsme štěstí. To se však nedalo říci o našich kamarádech a jiných klucích, kterým ty hrátky se smrtí utrhly prsty, těžce poranily nohy nebo dokonce přivodily smrt, jak tomu bylo, když si hráli s pancéřovou pěstí na vojenském cvičišti, které se prostíralo na území dnešní čtvrti Lesné. Vzpomínám, že na místě toho neštěstí stával pomníček, těm nebožákům na památku, ostatním pro výstrahu.

To bylo naše klukovské řádění. Přinášelo krásný pocit dobrodružství, klukovského „hrdinství“, poznávání dosud nepoznaného. To byly naše hrátky se smrtí po skončení druhé světové války.

O několik let později, když jsme na stejném vojenském cvičišti nacvičovali v rámci „vojenské přípravy“, která byla součástí našeho vysokoškolského studia, hod cvičným ručním granátem, to už jsme nebyli takovými hrdiny. To už jsme si dobře uvědomovali nebezpečí smrti. A nejen my, nýbrž i náš instruktor, major Kolkop, jehož duchapřítomnosti vděčíme za to, že ten nácvik nestál život jednoho z nás, který odjištěný granát upustil do zákopu, ze kterého se granáty házely. Major stačil granát chytit a odhodit. Rázem byl konec výcviku. I to byla válka, lépe řečeno hra na válku.

Tak nevím, zdá se mi, že válčení je prokletím lidstva. Je hříchem, který si nosíme v dědičné výbavě po generace s sebou. Kéž by nás rozum osvítili ráčil, abychom ten pud dokázali překonat.

Z osobní vzpomínky pana Dušana Ryšánka, syna Františka Ryšánka.